

Nieuws van het Noordbrabants Museum

Archeologisch onderzoek in het Museumkwartier

Ronald van Genabeek

Voorafgaand aan de bouw van het Museumkwartier heeft het afgelopen half jaar op twee locaties uitgebreid archeologisch onderzoek plaats gevonden. Eén van deze locaties betreft een terrein aan de straat de Mortel, ter plaatse van een deel van de museumtuin. Het veldwerk is inmiddels afgerond en heeft veel nieuwe gegevens en vondsten opgeleverd. Uit historische bronnen was bekend dat het terrein oorspronkelijk deel uitmaakte van een groot adellijk complex aan de Waterstraat. In 1414 is over dat complex de straat de Mortel aangelegd. Tussen de 15e en 17e eeuw behoorde een deel van het complex tot het Bogardenklooster en later het Jezuïetenklooster.

De opgraving besloeg onder meer het achterterrein van een groot huis aan de Waterstraat, de loop van de Binnendieze (Hellegat), kloostergebouwen langs de Binnendieze en een deel van de klooster-tuin. Tijdens de opgraving bleek dat de Mortel inderdaad pas in de 15e eeuw tot stand is gekomen. Daarbij kruiste ze de nog bestaande tak van de Binnendieze. Deze vormde in die periode de achtergrens van het reeds vermelde huis aan de Waterstraat. De bijbehorende gebouwen strekten zich uit tot tegen de Binnendieze. Aan de overzijde hiervan werden aan de Mortel geen huizen gebouwd maar bleef het gebied open. Vermoedelijk bevonden zich hier al in de 15e eeuw tuinen of een boomgaard die behoorden tot het klooster van de

Bogarden. De hoofdgebouwen van het klooster lagen aan de Verwersstraat, deels ter plaats van de huidige gebouwen van het Noordbrabants Museum. De Mortel vormde de grens van het kloostergebied en hier werden grote kuilen aangelegd waarin het afval van de kloosterlingen gestort werd. Bij de opgraving werden uit deze kuilen enkele bijzondere vondsten geborgen. Zo bevatten de kuilen veel fragmenten van aardewerken beelden en plaquettes die gebruikt werden bij de persoonlijke devotie van de kloosterlingen. Een bijzon-

Afb. 1 Overzicht van een deel van de opgraving van de funderingen van de gebouwen achter de Waterstraat. De gebouwen dateren uit de 15e en 16e eeuw maar zijn in de 17e eeuw bij het Jezuïetenklooster getrokken. Bovenaan de foto is de straat de Mortel te zien. 1: overkluisde loop van de Binnendieze; 2: keldertje; 3: bakkerij van het Jezuïetenklooster met grote schouw; 4: waterput; 5: binnenplaats met bestrating van baksteen. (Foto: BAAC, bewerkt door BAM)

dere vondst betreft een mal voor het maken van kleine reliëfs met de voorstelling van het Laatste

Afb. 2 Fragment van een pijpenaarden mal voor het vervaardigen van kleine reliëfs met een voorstelling van Laatste Avondmaal. De afbeelding is zeer gedetailleerd uitgevoerd. Rond de zes-hoekige tafel zitten de twaalf apostelen. Degene zonder nimbus is Judas. De tafel is gedekt met glazen en snijplankjes zoals dat in de 15e eeuw gebruikelijk was. Midden op tafel ligt vermoedelijk een speenvarken. (Foto: BAM)

Daar- door weten we onder meer dat de bakkerij, de ziekenzaal, de keuken en de spin- kamer zijn opgegraven. Gelukkig zaten de resten zo diep dat ze in de bodem konden blijven zitten. Ze zullen dus voor toekomstige generaties behouden blijven.

Avondmaal (zie afb. 2). De voor- stelling is zeer gedetailleerd uitge- voerd. Glaswerk en aardewerk dat geïmporteerd is uit Spanje duiden erop dat de Bogarden in redelijke welstand geleefd moeten hebben. De kuilen geven ook een beeld van de activiteiten in het klooster. Zo werden er twee zogenaamde des- tillerhelmen aangetroffen waar- mee bijvoorbeeld alcohol kon wor- den gedestilleerd. Het aantal Bogarden nam in de loop van de 16e eeuw sterk af en het klooster werd tenslotte verlaten.

In het begin van de 17e eeuw kwam het kloostercomplex in handen van de Jezuïeten. Deze kochten ook om- liggende gebouwen aan en stichtten er een school. Ook de gebouwen tussen de Dieze en de Waterstraat werden bij het klooster getrokken. Een deel daarvan is tijdens de op- graving onderzocht. De resten van vloeren en schouwen bleken nog zeer gaaf in de bodem aanwezig te zijn (afb. 1). Van het complex is ook een 17e-eeuwse plattegrond bewaard gebleven met daarop de functies van de verschillende ruimtes.

Nieuws van het Stadsarchief

Aanwinsten

- Collectie Römer: geboortekaart- jes en huwelijksannonces, ont- vangen door Clementine Bertha Maria Römer, huisarts te 's-Her- togenbosch, ca. 1955-1985, 0,2 m
- Aanvulling Collectie Niek de Rooij (o.a. *Bossche Revue*), ca. 1935-1985, 2 m
- Bossche Omroep, Krant op Zon- dag, uitgave en correspondentie, 1990-1992, met Brabantse Illu- stratie ca. 1930, 0,5 m
- Aanvulling Archief Joodse Gemeente 's-Hertogenbosch, ca. 1925-2005, 1,75 m
- Collectie Portretten van commis- sarissen van de 'Groote Bossche Brandverzekeringsmaatschappij van 1838', 1838-1956, 36 stuks
- Een aantal luchtfoto's van de A2 van Vught tot en met de Maas, gemaakt door het Ministerie van Verkeer en Waterstaat in 1994

- Bij Hertogpost 2010 verworven: zestig postzegels met beeldmate- riaal van 's-Hertogenbosch aan- gereikt door: de Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch (3); de Oeteldonkse club (9); het Oetel- donks Gemintemuzejum (9); het Jheronimus Bosch Art Cen- ter (18); de jubilerende 's-Herto- genbosse Filatelisten Vereni- ging (18) en BASF (3)
- Van mevr. Gudde een album met een reportage van het bezoek van Lady Baden Powell aan Dis- trict Den Bosch (Padvinders) in 1949, en 15 ansichtkaarten
- Van mevr. Aarts-Frederix een cd: de Société Musicale d'Oeteldon- que 'Attenuonije!' - Stationsweg met 13 liedjes en een bonus track (2009)
- Van skv 's-Hertogenbosch ca. 350 dia's over Vorm en Visie I en II uit 1982
- Van mevr. Hartwijk een vijftigtal affiches van tentoonstellingen in het Noordbrabants Museum en drie foto's van Koninklijke bezoeken in 1936 en 1963
- Van mevr. Hovenier-Cooijmans een album met circa 200 bid- prentjes uit de twintigste eeuw betrekking hebbend op perso- neel van het GZG

Website Bossche Bladen

Vanaf oktober kunt u op www.bosschebladen.nl de tijdschriften 's-Hertogenbosch en opvolger *Bossche Bladen* t/m jaargang 2008 raadplegen. Per artikel krijgt u een PDF-bestand te zien.

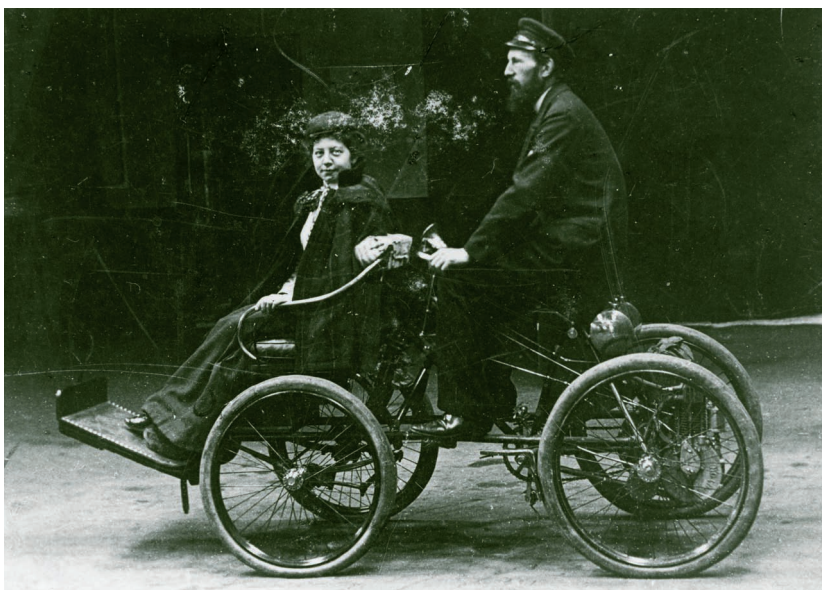
Openingstijden

Het Stadsarchief is de komende maanden op de volgende zater- dagen geopend: 2 oktober, 6 november en 11 december (doorgeschoven!). Op 24 en 31 december sluit de studiezaal om 15.00 uur.

Expositie B.A. Jansen

In het kader van de Stedelijke Historische Presentatie 'de Tijdreiziger', die voor 2010 het thema 'Dat gaat naar Den Bosch toe' meekreeg, organiseert het Stadsarchief 's-Hertogenbosch in en om de Week van de Geschiedenis (van vrijdag 15 tot en met vrijdag 29 oktober) een expositie over de Firma B.A. Jansen uit 's-Hertogenbosch. Bernardus Antonius Jansen (1861-1932) kan als een pionier in de fietsbranche worden beschouwd. In 1881 begon hij, op 20-jarige leeftijd, in 's-Hertogenbosch een *Magazijn van Vélocipèden*. Later voegde hij ook de eerste motorfietsen en automobielen aan het assortiment toe. De internationale oriëntatie van de Bossche handelaar Jansen, zijn rol in de ANWB, de sport-

Bernard Jansen met echtgenote Leontine Boeckmans op een promotietocht van Parijs naar Den Bosch met een zogenaamde 'quadricycle' die hij als handelaar gekocht had bij de Parijse firma Cycle Phébus, 1898. De vierwieler was voorzien van een motor van 1¾ pk. Heuvelopwaarts kon de motor niet trekken en moest Jansen fietsen. (Foto: Stadsarchief)

wereld (o.a. roeivereniging, ijsclub en wielersportverenigingen) en de overlevering van een uitgebreid archief rechtvaardigen een expositie over deze bijzondere Bossche firma in het gebouw van het Stadsarchief aan de Bloemenkamp 50. Voor de openingstijden zie het bericht van de Tijdreiziger in dit nummer.

Cursus oud schrift voor beginners

Bij voldoende belangstelling organiseert het Stadsarchief in de maanden februari en maart 2011 een cursus Paleografie (oud schrift) voor beginners. In de cursus leren de cursisten het schrift van vóór 1800 te lezen. Dit gebeurt aan de hand van Bossche bronnen, zodat zijdelings ook elementen uit de stadsgeschiedenis aan bod komen. De cursus vindt plaats op de woensdagmiddagen van 14.00-16.00 uur. De kosten bedragen €100,- inclusief koffie/thee, cursusboek en lesmateriaal. Aanmelden kan via e-mail op het adres stadsarchief@s-hertogenbosch.nl. Het aantal plaatsen is beperkt; per antwoordmail ontvangt u bericht over mogelijkheid tot plaatsing.

Nieuws van de BAM

Brokaatschilderingen in de Hinthamerstraat

Maarten Enderman

Het huis Hinthamerstraat 119 is enige tijd geleden in het nieuws geweest in verband met de vondst van middeleeuwse muurschilderingen in het achterhuis op de verdieping. Het pand blijkt echter na aanvullend bouwhistorisch onderzoek op de begane grond een nog veel bijzonderder interieurafwerking te hebben gehad, daterend uit de eerste helft van de zestiende eeuw. Op de twee moerbalken in het achterhuis werden resten aangetroffen van zogenaamd 'persbrokaat'. Deze decoratiemethode, waarmee textiel werd geïmiteerd, is in ons land alleen bekend in religieuze context, ondermeer de Pieterskerk in Leiden en Grote kerk te Breda. Voorbeelden uit burgerlijke interieurs zijn uiterst zeldzaam en vooralsnog enkel in België aangetroffen, bijvoorbeeld in het 'Huis van de Duitse Natie' of 'Oosterlingenhuis' te Brugge. De techniek is hier niet zozeer toegepast als textielimitatie, maar eerder vanwege de reflecterende werking van het reliëf. Dat is ook het geval in Hinthamerstraat 119. Persbrokaat werd gemaakt van tinfoolie dat in een gegraveerde loden mal werd gedrukt. Zodoende verkreeg de folie een op textiel gelijkend oppervlak. Vervolgens werd de achterzijde verstevigd met was of een harsachtige substantie en kon de voorzijde worden verguld of beschilderd waarna de decoratie werd opgeplakt. Het persbrokaat in Hinthamerstraat 119 bestaat uit tien cirkels met een diameter van 21,5 cm die op ongeveer 75 cm uit elkaar, om en om op de zij- en onderkant van de moerbalken zijn aangebracht.

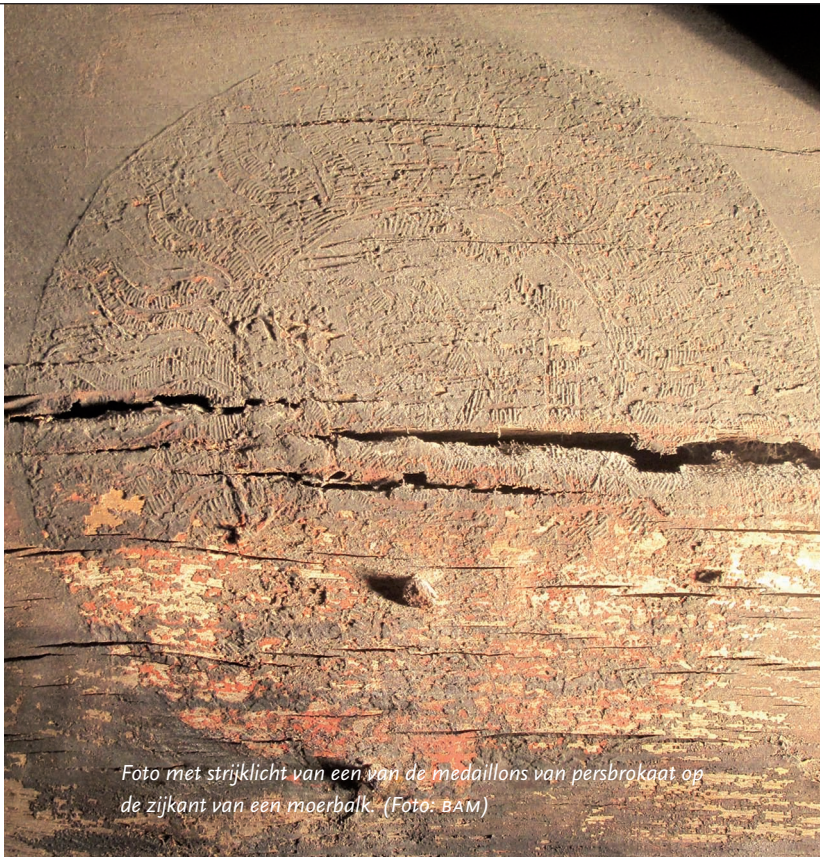

Foto met strijklicht van een van de medaillons van persbrokaat op de zijkant van een moerbalk. (Foto: BAM)

Overtekening van één van de gevonden medaillons. (Tekening: BAM)

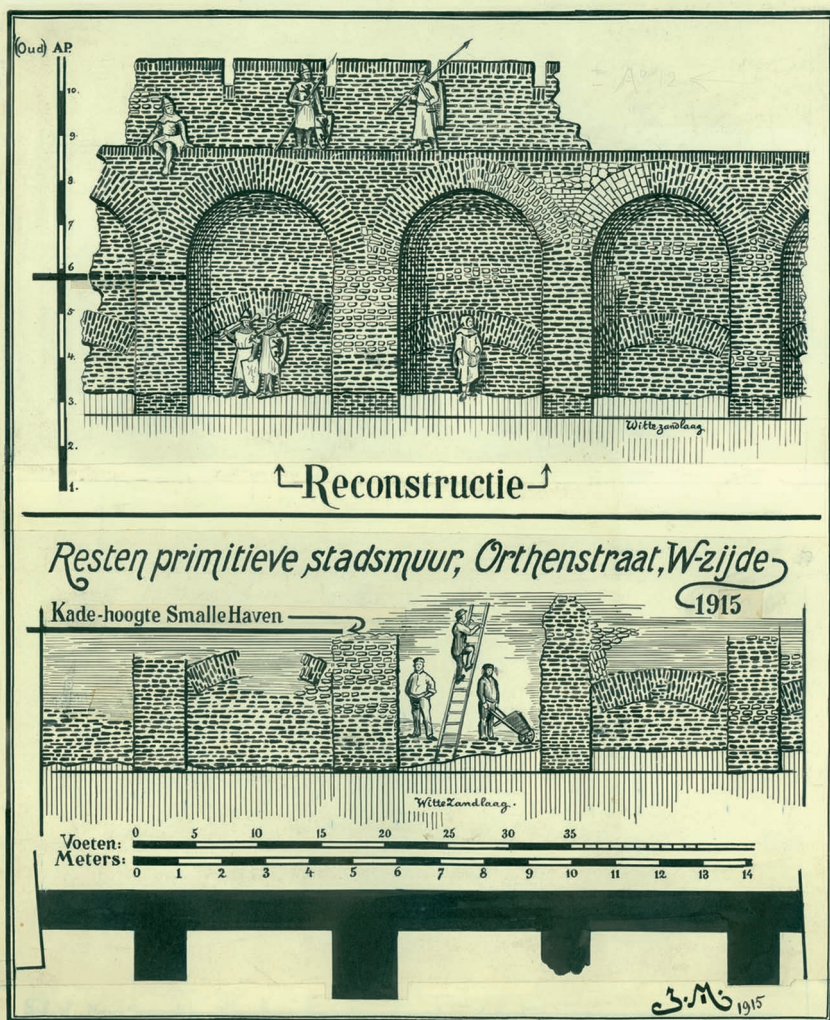
Tussen de cirkels bevindt zich telkens een druppelvormig punt van ongeveer 10 cm groot, eveneens gemaakt van persbrokaat. Als voorstelling is in de cirkels een stralenkrans afgedrukt met in het centrum letters. Vermoedelijk gaat het om een M en een A, die als monogram van Maria kunnen worden gelezen. Het is ook mogelijk dat er 'Anna' heeft gestaan. Kleuronderzoek heeft uitgewezen dat de stralenkrans beschilderd is geweest met een goud imiterende laag. De achtergrond blijkt blauw te zijn geweest. Voor het aanbrengen van het persbrokaat was de verdiepingsbalklaag oranje-rood geschilderd, waarna de plaats van de schijven met een zwarte contour was gemarkeerd. Het totaalbeeld van de zoldering moet een buitengewoon bonte indruk hebben gemaakt.

De vondst van het persbrokaat in Hinthamerstraat 119 is een primeur voor Nederland. Het lijkt er op te wijzen dat de afwerking van het Bossche woonhuisinterieur veel meer beïnvloed was door de Zuidelijke Nederlanden dan door Holland en het Sticht. De afwerking doet vermoeden dat de bewoner van het huis een welgestelde man moet zijn geweest. Mogelijk dat historisch onderzoek hier in de toekomst uitsluitsel over kan geven.

Het archief van Jan Mosmans ontsloten

Ronald Glaudemans

In een samenwerkingsverband tussen het Stadsarchief en de BAM zijn enkele vrijwilligers gestart met de ontsluiting van een voor de stad belangrijke collectie. De 'collectie Mosmans', zoals deze wordt genoemd, is sinds het overlijden van Jan Mosmans in 1966 in het

Een van de door Jan Mosmans gemaakte tekeningen van bij de Orthenstraat/Smalle Haven aangetroffen resten van de eerste stadsmuur, met een reconstructie van zijn hand, 1915. (Stadsarchief, collectie Mosmans, inv.nr. 131)

bezit van het Stadsarchief. Het grootste deel van de collectie omvat een aantal archiefdozen waarin ontelbare briefjes met aantekeningen, maar ook grotere tekeningen, opmetingen en handgeschreven stukken zijn opgenomen. Jan Mosmans (1870-1966), muziekhandelaar en kerkarchivaris, onderzocht niet alleen de archieven maar ontpopte zich gedurende zijn leven ook als archeoloog en

bouwhistoricus avant-la-lettre, op zoek naar de Bossche stadsgeschiedenis. Tussen ongeveer 1907 en 1960 registreerde hij op tal van plaatsen gegevens over historische gebouwen, op momenten dat zij bij sloop of vernieuwing tevoorschijn kwamen. Hij legde dit vast in aantekeningen, schetsen en opmetingen die voor het overgrote deel nooit door hem werden uitgewerkt. Globaal zijn de stukken van Mosmans in twee categorieën te verdelen. Ten eerste is er het materiaal dat over de Sint-Jan gaat. Veel van dit materiaal is verwerkt in zijn in 1931 uitgekomen boek *De St Janskerk te 's-Hertogenbosch*. Maar ook na 1931 ging Mosmans verder met het verzamelen van gegevens over

de Sint-Jan en hierdoor bevat de collectie nog veel ongepubliceerd materiaal. Er zijn ook deels uitgeschreven stukken bij, concepten voor nooit gepubliceerde artikelen, en commentaren op publicaties van anderen.

Ten tweede zijn er de aantekeningen die het ontstaan en de ontwikkeling van de stad behelzen. Zij waren bedoeld voor een tweede grote publicatie over de stadsgeschiedenis, die er echter nooit is gekomen. Zo tekende hij bijvoorbeeld in 1915 bij de bouw van de Gruijterfabriek langs de Smalle Haven grote stukken van de eerste stadsmuur, inclusief een ronde hoektoren bij het Bokhovenstraatje. Ook maakte hij foto's van de muren. Bouwhistorici van de BAM wisten deze aantekeningen en opmetingen naadloos te verwerken in hun onderzoek naar die eerste stadsmuur waardoor het tracé van de muur kon worden gecompleteerd. Het bewijst dat het onderzoeksmateriaal van Mosmans van grote waarde kan zijn voor het onderzoek van de Bossche bouwhistorici en archeologen.

Het grote probleem van de collectie Mosmans is echter dat de context van de aantekeningen vaak ontbreekt. Hierdoor is, zeker voor de leek, geheel onduidelijk waar het betreffende stuk betrekking op heeft. De stukken worden nu allemaal gescand en digitaal opgeborgen. Bij elke scan wordt met hulp van medewerkers van de BAM vastgesteld waar de betreffende aantekening betrekking op heeft. Zonder deze te reconstrueren context blijft een groot deel van de aantekeningen namelijk onbruikbaar. Met deze vertaalslag doen we recht aan het vele meet- en puzzelwerk dat Jan Mosmans gedurende zijn leven verrichtte in het kader van het vastleggen van de stadsgeschiedenis.

Nieuws van de Tijdreiziger

De Tijdreiziger organiseert Bossche Week van de Geschiedenis

's-Hertogenbosch bruist tijdens de Week van de Geschiedenis. De Brabantse hoofdstad brengt van 14 tot en met 24 oktober een gevarieerd programma voor jong en oud onder de naam 'Dat gaat naar Den Bosch toe'. Alle evenementen dragen het keurmerk van De Tijdreiziger en dat betekent dat het allemaal vrij toegankelijke, leuke en leerzame uitjes zijn, voor geschiedeniskenners en -liefhebbers en voor de jeugd die nog maar net bezig is zelf geschiedenis te schrijven. De Tijdreiziger heeft zich voor 'Dat gaat naar Den Bosch toe' laten inspireren door de vele 'vreemdelingen' die de stad in het verleden hebben verrijkt door hun invloed op handel, cultuur, geloof, kunst, eten en nog veel meer. Kijk voor actuele en aanvullende informatie op www.detijdreiziger.nl. De Tijdreiziger is ook te volgen op Hyves (tijdreizigerdenbosch.hyves.nl), LinkedIn, Facebook en via Twitter.

Donderdag 14 oktober

Opening: De verhalen van mijn stad
De officiële opening van de Bossche Week van de Geschiedenis door Bosschenaren van verschillende nationaliteiten.
Locatie en tijd binnenkort op www.detijdreiziger.nl.

Vrijdag 15 t/m vrijdag 29 oktober

Expositie vervoersfirma B.A. Jansen
Locatie: Stadsarchief 's-Hertogenbosch, Bloemenkamp 50
Tijden: Dinsdag t/m vrijdag van 9.30 tot 17.00 uur

Vrijdag 15 oktober t/m zondag 24 oktober

Etalage-expositie 'De Bossche markt door de eeuwen heen'
Locatie: Markt, Pensmarkt

Zondag 17 oktober t/m zondag 24 oktober

Theatervoorstelling 'De Hinthamerstraat, dat gaat naar de straat toe'
Een historische, educatieve locatie-theatervoorstelling toegespitst op vijf bijzondere panden in de Hinthamerstraat.
Locaties en tijden binnenkort op www.detijdreiziger.nl.

Woensdag 20 oktober

Avond van de Geschiedenis
Een feestelijke Bossche Avond met o.a. cabaret, film, lezingen, expositie en muziek.
Locatie: Voormalige Sint Jacobskerk (BAM), Bethaniestraat 4
Tijden: Van 20.00 tot 23.00 uur, zaal open vanaf 19.30 uur

Zaterdag 23 oktober

Bossche Markt nader bekeken
Locatie: Markt
Tijden: Van 9.00 tot 17.00 uur

Zaterdag 23 en zondag 24 oktober

Historische Smaakmarkt
Middeleeuwse en buitenlandse eetstands omlijst met lezingen, oude ambachten, optredens van muziek en dans uit de Meierij en van 'nieuwe Bosschenaren'.
Locatie: Parade
Tijden: Op zaterdag van 12.00 tot 17.00 uur, op zondag van 13.00 tot 17.00 uur

Zondag 24 oktober

Openluchtmuseum vervoermiddelen
Optocht en openluchtmuseum met vervoermiddelen uit voorbije eeuwen. Van eenvoudige handkarren tot autobussen.
Locatie: Markt
Tijden: Van 12.00 tot 17.00 uur

De Tijdreiziger is een initiatief van de gemeentelijke werkgroep Stedelijke Historische Presentatie. Programma onder voorbehoud.